

Ю. В. Курята, О. В. Касаткіна-Кубишкіна,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ЛІНГВОКУЛЬТУРНЕ КОМЕНТУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТЕРРІ ПРАТЧЕТТА (НА ОСНОВІ СЕРІЇ «ПЛАСКИЙ СВІТ»)

У статті здійснено лінгвістичний та культурологічний аналіз провідних творів Террі Пратчетта на основі серії «Плаский світ». Розглянуто інтертекстуальні включення в творах автора. Виокремлено способи текстової реалізації Террі Пратчеттом асоціацій з «білого знання» читача, а саме: власні імена, трансформовані цитати та алюзії.

Ключові слова: лінгвокультурний аналіз, трансформована цитата, асоціація, алюзія, ремінісценція, інтертекстуальність, «біле знання».

В статье осуществлён лингвистический и культурологический анализ ведущих произведений Терри Пратчетта на основе серии «Плоский мир». Рассмотрены интертекстуальные включения в произведениях автора. Выделены способы текстовой реализации Терри Пратчеттом ассоциаций с «белого знания» читателя, а именно: имена, трансформированные цитаты и аллюзии.

Ключевые слова: лингвокультурный анализ, трансформированная цитата, ассоциация, аллюзия, реминисценция, интертекстуальность, «белое знание».

Linguistic and cultural analysis of Terry Pratchett's major works has been done in the article basing on the «Discworld» series. Intertextual insertions have been considered in the author's works. Terry Pratchett's ways of textual realization of associations from the readers' «white knowledge» have been determined, such as: proper names, transformed quotes, and allusions.

Keywords: linguistic and cultural analysis, transformed quote, association, allusion, reminiscence, intertextuality, «white knowledge».

Террі Пратчетт, доктор літератури, кавалер ордена і лицар Британської імперії, автор понад 50 книг, безумовно є одним із найпопулярніших письменників як в межах своєї батьківщини – Великобританії, так і по всьому світу загалом, про що свідчить сумарний тираж його книг багатьма мовами кількістю понад 50 мільйонів екземплярів. Зважаючи на це, перед перекладачами його творів стоїть нелегке завдання, як передати іншою мовою яскравий індивідуальний стиль знаменитого прозаїка. Адже романи Террі Пратчетта про «Плаский світ» є інтертекстуальними за своєю природою, вони сповнені алюзіями, очевидних і прихованих цитат, асоціативних зв'язків з іншими творами, які перекладачеві важливо якомога влучніше та точніше передати для читача. Водночас, «Плаский світ» Пратчетта є певного типу дзеркалом реального світу. На перший погляд, цей вигаданий автором всесвіт може видатися суто фантастичним. Однак із заглибленням у зміст романів неможливо не помітити, що за вигаданим в образах казкових істот стоїть реальний світ із усіма своїми недоліками.

На сьогоднішній день існує низка досліджень, присвячених вивченню різних аспектів творчості Террі Пратчетта (Є. Канчура, Andrew M. Butler, Bryant Christopher та ін), а також досить суттєва кількість окремих статей літературно-критичного характеру та рецензій. Проте серйозних російськомовних та українськомовних досліджень в контексті проблем вивчення стилю та перекладу творів письменника практично немає.

Таким чином, **завданням статті** є лінгвістичний та культурологічний аналіз феномену інтертекстуальних включень у творах художньої літератури, що вирізняються яскравим національним забарвленням на прикладі циклу творів Террі Пратчетта «Плаский світ».

«Плаский світ» Террі Пратчетта – сатира, що задумувалась автором як пародія на фентезі, а перетворилася в абсолютно унікальний, великою мірою, навіть дещо незалежний від традиційних характеристик вказаного жанру твір, в якому можна знайти алюзії, як видається, на будь-яку тему, починаючи від історії пірамід Єгипту до сучасного Голівуду та спадщини класичної філософії. Для прикладу, Анк-Морпорк (Ankh-Morpork), вигадане ключове місто в серії книг про «Плаский світ», об'єднує в собі риси великих середньовічних західноєвропейських торгових міст і сучасного Нью-Йорка.

Террі Пратчетт заповнив «Плаский світ» героями міфів, творів світової літератури, а також намагався підібрати такі цитати та асоціації, які будуть знайомі якщо не всім, то більшості читачів. «Коли я використовую в книзі асоціацію, я намагаюся взяти таку, яка може бути легко сприйнята звичайною добре начитаною людиною. Я називаю це «білим знанням». Це те, що наповнює ваш розум, а ви навіть не знаєте точно, звідки воно прийшло» [1, с. 206].

Текстові реалізації цих асоціацій можна розділити на три групи.

По-перше, це власні імена. Вони перетворені так, щоб їх легко міг розтлумачити читач. В романах з'являються, наприклад: величний воїн Діску Кобен-Варвар, гном Казанунда (як свідчить його візитівка: другий у світі найбільший коханець), дуже багатий сериф Аль-Халі Креозот, в місті знаходиться Гад-Парк. Іноді ці імена не називаються, але за допомогою алюзій читач їх згадує, наприклад, коли герої книги «Божевільна зірка» потрапляють в пряниковий будиночок і соромляться його їсти, гном їх заспокоює: «Стару відьму не бачили тут вже багато років. Кажуть, її остаточно дістала пара якихось шибеників» [1, с. 205]. Хоча імена не з'являються в тексті, читач відразу згадує героїв казки братів Грімм «Гензель та Гретель». Або: «– Слухай, – вигукнув Рінсвінд, розсипаючи із рота крихти тістечка, – кажуть, ну, ходять чутки, що все, до чого ти торкаєшся, перетворюється в золото» [1, с. 205]. Прочитавши ці слова відразу згадуємо міфічного царя Мідаса.

По-друге, Пратчетт використовує точні або трансформовані цитати:

– «Спочатку було слово, – повідомив сухий голос позаду нього» («Божевільна зірка») – точна цитата із Біблії;

– «Весь світ – театр, в ньому жінки, чоловіки – всі актори... Іноді вони приходять, іноді йдуть геть» («Віщі сестри») – цитата із драми «Як вам це сподобається» Шекспіра;

– «На тебе дивляться, маленька, – промовив він» («Варто! Варто!») – цитата із фільму «Касабланка»;

– «Можна сказати, «когіто ерго шляппо». Лузган вивчав стародавні мови і тепер спробував показати себе з найкращого боку. – «Я мислю, отже, я капелюх»? – здогадався він» («Посох і капелюх») – модифіковані слова Рене Декарта.

По-третє, і це найчастіше вживаний Пратчеттом прийом – алюзії. Джерела алюзій різноманітні. Так, в одному місці Пратчетт скеровує читача до фільмів за участю Чарлі Чапліна: «Ось, наприклад, не далі як минулої ночі я бачив уві сні якусь кривоногу людину в чорнім капелюху. Він дуже смішно шкутильгав по дорозі – переставляв ноги так, ніби у черевиках у нього ціле море води... Ще у нього була тростинка, якою він досить кумедно помахував» [3, с. 136]; в іншому – до дитячої літератури: «Усмішка Грибо поступово зникла, поки не зникла зовсім і не залишився один лише кіт. Це було майже так само моторошно, як ніби кіт зник, а усмішка залишилася» [3, с. 224] – посилання на Чеширського Кота із книги «Аліса в Країні Чудес».

Автор використовує цитати із «Божественної комедії», «Ліади», «Віднесених вітром», «Знедолених», «Дивовижного чарівника країни Оз», «Кримінального читива», «Брудного Гаррі», образи з німого кіно, «Уотергейтської справи», оперної музики, творчості Елвіса Преслі і Бадді Холлі. Пратчетт використовує «біле знання», що зберігається в пам'яті більшості людей, базове ядро знань, яке свідчить про належність до певної культури (у випадку Пратчетта – до світової культури). Виявляється, що «біле знання», з одного боку, є дуже широким, а з іншого – близьким представникам різноманітних національно-лінгво-культурних спільнот. Вважають, що «глобальне село» стає можливим завдяки розповсюдженню універсальних культурних зразків. Книги Пратчетта показують, що це дійсно можливо – начитана людина в «глобальному селі» Плаского світу почувається надзвичайно комфортно. Англійський письменник ставить читача в центрі перехрестя культур та грає з ним цитатами, алюзіями, ремінісценціями. І тільки від знання читача залежить результат цієї гри. А роль перекладача зводиться до такого перекладу точних та модифікованих цитат, щоб читач зміг їх помітити в тексті, розшифрувати та легко згадати їх джерело [5, с. 316].

У строкатому та різноманітному «Пласкому світі» сучасного англійського фантаста Террі Пратчетта, сповненого численними алюзіями та референціями, також варті нашої уваги три персонажі, прототипами яких є титани доби Відродження. Насамперед, це патрицій Анк-Морпорку, головного міста Диску, Лорд Ветинарі (Havelock Vetinari), чий образ увібрав у себе риси Нікколо Макиавеллі, а ім'я викликає асоціацію з домом Медичі (медицина – ветеринарія). Його добровільним в'язнем і мудрим співрозмовником є геніальний художник і винахідник Леонард з Квірму (Leonard of Quirm), в якому читач легко впізнає Леонардо да Вінчі. Картину доповнює драматург і поет, гном Х'юл (Hwyl), головний автор та один із засновників столичного театру «Дискум», який залишив рідну провінцію, бо не міг перебувати у підземеллі через боязнь закритого простору (якщо продовжити логіку образу, то причиною його приходу в театр стало прагнення до простору відкритого, вільного) [2, с. 180].

Террі Пратчетт звертається до постаті Вільяма Шекспіра, не лише зробивши класика прототипом одного зі своїх персонажів. Реальність «Плаского світу» пронизують алюзії на твори засновника «Глобуса»: його мешканці говорять цитатами із сонетів і драм Шекспіра, їхні образи наводять на думку про Офелію чи Джульєтту («Маграт збирала квіточки і про щось з ними розмовляла» [2, с. 176]), а композиційна будова романів спирається на сюжети «Макбета» («–Дерева обговорюють мене, – пробурмотів герцог Флем. – Коли я іду по лісу, то чую, як вони шепочуться. Сіють про мене брудну брехню!» [3, с. 275]) та «Сну літньої ночі» [2, с. 179].

Зв'язок доробку Террі Пратчетта з шекспірівською спадщиною є настільки очевидним, що дослідники творчості фантаста часто обмежуються простою констатацією факту, не коментуючи деталей, аналіз яких сприяє розкриттю ідейного змісту творів [8, с. 91]. Розвідки в галузі інтертекстуальності відзначають використання текстів Вільяма Шекспіра у пародійному чи іронічному контексті та вказують на походження прототипів багатьох персонажів Плаского світу (наприклад, трійки відьом) із п'єс класика доби Ренесансу [6, с. 17]. Запозичення з доробку Вільяма Шекспіра відбуваються у комплексі з алюзіями на сучасне тло популярної культури (рок-пісні, кінематографу тощо) та створюють умови для сприйняття й розуміння читачем тексту романів, забезпечуючи, водночас, ефект «одивнення реальності» та відмежування її від фантазійного світу циклу [7, с. 155].

За влучним висловом Ф. Міллер, використання Террі Пратчеттом шекспірівського інтертексту є «поверненням на рідний англійський ґрунт» («Pratchett returned to English home ground») [10, с. 86]. Дійсно, першим і найбільш очевидним значенням цих алюзій є створення атмосфери занурення в англійський культурний субстрат, проведення паралелі між Пласким світом (зокрема його сільською місцевістю, Ланкром) та знайомою кожному англійському читачеві з дитинства літературною основою. Сам письменник стверджує: «Я не думаю, що кожен впізнає всі найменші посилання, які є в книзі (йдеться про «Віщих сестер»), та в тому, що стосується «Макбета», це не має значення, адже кожному в Англії достеменно відомо: в «Макбеті» є три відьми, які нібито підштовхують шотландських королів вбивати один одного, а ще там є «Булькай, пухкай, чаккай, чан, / Зварююсь, трута і дурман!» [9, с. 189]. Роль такого звернення до джерела сформульована самим автором: «Одна з переваг, яку ви отримуєте, полягає в тому, що первинний текст, первинні очікування читача діють як могутній локомотив, що тягне вперед, за собою» [9, с. 189]. Алюзії на творчість класика англійської літератури створюють постійний та міцний ефект присутності читача в текстуальному просторі.

Узагальнюючи вищесказане, зазначимо, що місце фентезі в сучасному літературному процесі зумовлене як принциповими особливостями поетики жанру, так і провідними рисами суспільної свідомості сьогодення. Дослідження жанротворчих ознак фентезі збагачує загальний процес сучасного літературознавства, зокрема вивчення явища інтертексту. У романах Террі Пратчетта відбувається реалізація базового гасла постмодерну – «світ як текст» на матеріалі вторинного світу, створеного засобами авторської фантазії, що спирається на інтертекстуальну свідомість сучасного читача та здатність тексту впливати на вибудову реальності. Творчість Т. Пратчетта є яскравою сторінкою сучасної англійської літератури, його метафорична та іронічна мова наповнена глибокою філософією та гуманізмом, що потребує подальшого детального вивчення науковцями-лінгвістами та літературознавцями.

Література:

1. Канчура Є. Інтертекстуальність як риса поетики жанру фентезі (на прикладі романів Террі Пратчетта) / Євгенія Канчура // Питання літературознавства. – 2008. – № 77. – С. 205–209.
2. Тихомирова О. Полеміка з Шекспіром у літературі фентезі / Олена Тихомирова // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2012. – № 20, ч. 2. – С. 176–182.
3. Пратчетт Т. Вещи сестрички: Фантастический роман / Терри Пратчетт [пер. с англ. В. Вольфсона]. – М. : Изд-во ЭКСМО, 2012. – 416 с.
4. Пратчетт Т. Пирамиды: Фантастический роман / Терри Пратчетт [пер. с англ. А. Жикаренцева, В. Симонова]. – М. : Изд-во ЭКСМО, 2012. – 416 с.
5. Ядвига Т. «Плоский мир» Терри Пратчетта – глобальная деревня сказок, мифов, цитат и аллюзий / Тарса Ядвига // Otrzymane materiały z międzynarodowej konferencji. – 2008. – № 19. – С. 313–316.
6. Andersen Dorthe. Bewitching Writing. An Analysis of Intertextual Resonance in the Witchsequence of Terry Pratchett's Discworld / D. Andersen. – Aalborg, 2006. – 91 p.
7. Bryant Christopher. Postmodern Parody In The Discworld Novels of Terry Pratchett [Електронний ресурс] : Dissertation presented for the degree of Bachelor of Arts, Single Honours in English, Faculty Of Arts And Education. University Of Plymouth / С. Bryant // The L-Space Web: Analysis. – Режим доступу : <http://www.lspace.org/books/analysis/christopher-bryant.html>. – P. 155.
8. Butler Andrew M. Terry Pratchett : Guilty Of Literature / Andrew M. Butler. – Baltimore : Old Earth Books, 2004. – 344 p.
9. Do You Consider Yourself a Postmodern Author? Interviews with Contemporary English Writers / [ed. by Rudolf Freiburg, Jan Schnitker]. – Minster : Lit, 1999. – P. 173–200.
10. Miller F. Terry Pratchett : The Soul of Wit / Faren Miller // Contemporary Literary Criticism. – Detroit, Mich : Thomson Gale, 2005. – 197 p.